

کتاب

تهران

جلد پنجم و ششم

با آثاری از

ج. م. آگاه
چیترا آویزگی
منصوره اتحادیه (نظام مافی)
محمود افتخاری
حمید الیاسی
حمید امجد
عبدالله انوار
باقر بحر العلومی
سیمین بهبهانی
بهرز پاکدامن
مهکامه پروانه
پدرام پوریا
اکبر تجویدی
امیرحسن جهلن
اعظم خاتم
م. ع. سیانلو
احمد سعیدنیا
ف. سلیمیان
عمران صلاحی
شیوا ضیغم
مینا گیان
معیر الممالک
ماکان
جمشید مهرپویا
حماد نجف علیراده

تهران پایتخت

مهندس احمد سعیدنیا

اشاره:

□ کتاب «پایتخت‌های ایران» که به کوشش آقای دکتر محمدیوسف کیانی مدیر گروه باستان‌شناسی و هنر دانشگاه تهران فراهم آمده، به‌زودی از سوی سازمان میراث فرهنگی کشور منتشر خواهد شد. در این کتاب یک‌هزار و دویست صفحه‌ای با تصاویر و نقشه‌های تاریخی، استادان محمدابراهیم باستانی‌پاریزی، عبدالله فقیهی، دیتریش هوف، هانیس گوبه، فریدون جنیدی، علی مهدوی، علیرضا آریان‌پور، ایرج افشار، ناصر نوروززاده چگینی، جمشید مهرپویا، علی‌اصغر میرفتاح، پرویز ورجاوند، محمدحسن سمسار، محمدعلی مخلص، کامیار عبدی، کرامت‌الله افسر، احمد سعیدنیا، یحیی کوثری، مهرداد ملک‌زاده، سیمون آیوازیان، حمیده چوبک و فرامرز نجدسمعی شهرهای تاریخی ایران را که روزگاری پایتخت بوده، معرفی کرده‌اند. مهندس احمدسعیدنیا مقاله «تهران پایتخت قاجاریه، پهلوی و جمهوری اسلامی» را در این مجموعه ارائه داده‌اند. از آقای سعیدنیا مقاله کوتاهی در شماره چهارم کتاب تهران چاپ شده بود که انتشار این مقاله، گفتار قبلی ایشان را تکمیل‌تر می‌کند.

● مقدمه: دویستمین سال پایتختی تهران

در تعیین سالگرد دویستمین سال پایتختی تهران و همچنین در تطبیق تاریخ هجری قمری با هجری شمسی و میلادی، در نوشته‌های محققین تاریخ تهران اختلاف نظرهایی وجود دارد.

برخی سال ۱۲۰۰ ه.ق. و گروهی سال ۱۲۰۹ ه.ق. یعنی سال تاجگذاری آقامحمدخان قاجار را سال پایتختی تهران می‌دانند؛ آقای ح.م. زاوش این سال را سال ۱۳۱۱ نوشته است و در انطباق سالهای هجری به سال میلادی، سال ۱۳۶۸ ه.ش. برابر با ۱۹۸۹ م. را دویستمین سال پایتختی تهران اعلام داشته‌اند.

براساس مطالب دو سند معتبر این مقاله، بدون هیچگونه شبهه‌ای تهران در سال ۱۲۰۰ ه.ق. مطابق ۱۱۶۴ ه.ش. برابر با ۱۷۸۵ م. به عنوان پایتخت انتخاب شد؛ و بر این اساس، تهران در سال ۱۳۶۴ ه.ش. مطابق سال ۱۹۸۵ م. به دویست سالگی پایتختی رسیده است.

● سال پایتختی تهران

محمدحسن اعتمادالسلطنه در مرآت البلدان به صراحت می‌نویسد:

«در روز یکشنبه یازدهم شهر جمادی‌الاولی هزارودویست هجری که روز نوروز بود، حضرت آقامحمدشاه قاجار در تهران جلوس نموده سکه زدند و خطبه خواندند... از آن وقت این شهر را دارالخلافه خواندند و پایتخت سلسله ابد پیوند قاجار گردید.»

آقامحمدخان ۹ سال بعد از این در تهران تاجگذاری نمود. هم او در صفحه ۸۵۰ همان کتاب درمورد تاجگذاری آقامحمدخان چنین می‌نویسد:

در هزارودویست‌ونه، جشن و سلام نوروزی در تهران انعقاد یافت. حضرت آقامحمدشاه در این سلام، به استدعای امرا و اعیان و سران سپاه، تاج شاهی مشهور به تاج‌ماه و بازوبند ملکل به الماس معروف به دریای نور را از فرق و بازوی مبارک، نامی فرموده و سکه به نام آن پادشاه ذی‌جاه زدند.»

از این مطالب معلوم می‌شود که تهران در همان سال ۱۲۰۰ ه.ق. سال جلوس آقامحمدخان در تهران، پایتخت و دارالخلافه تعیین شده است و در سال ۱۲۰۹ ه.ق. فقط مراسم تاجگذاری برگزار شده و نامی از اعلام مجدد پایتختی تهران به میان نیامده است. همین مطلب در کتاب تهران در گذشته و حال تألیف دکتر حسین کریمان، علاوه بر استناد به مرآت‌البدان به ملحقات روضة‌الصفاء ج ۹، ص ۲۷۲ نیز استناد شده است. لازم به ذکر است که آقامحمدخان در سال ۱۲۱۱ ه.ق. برای سرکوبی سپاه روس به آذربایجان و قراباغ لشکر کشید و «بعد از فتح قلعه شوشی در شب بیست و یکم ذیحجه هزار و دویست و دوازده خاقان سعید به دست سه نفر از خدام خود شهید شد».

● انطباق سالهای تقویم

سال ۱۳۶۸ ه.ش / ۱۹۸۹ م. سالگرد دویستمین سال پایتختی تهران اعلام شد و کنفرانسی نیز به همین منظور در پاریس برگزار گردید. لیکن به دلائل زیر در محاسبه و مطابقت سالها اشتباهی رخ داده که بدین ترتیب تصحیح می‌شود.

برای همزمانی تاریخهای هجری قمری، هجری شمسی و میلادی، در سال ۱۳۶۷ کتاب معتبری از طرف شرکت انتشارات علمی و فرهنگی منتشر شد، به نام گاهنامه تطبیقی سه هزار ساله تألیف احمد بیرشک.

در این اثر نفیس به روش علمی و ریاضی دقیق جداول تطبیقی تاریخ هجری قمری، هجری شمسی و میلادی حتی تا انطباق روزها و ایام هفته نیز به سهولت میسر و ممکن می‌شود.

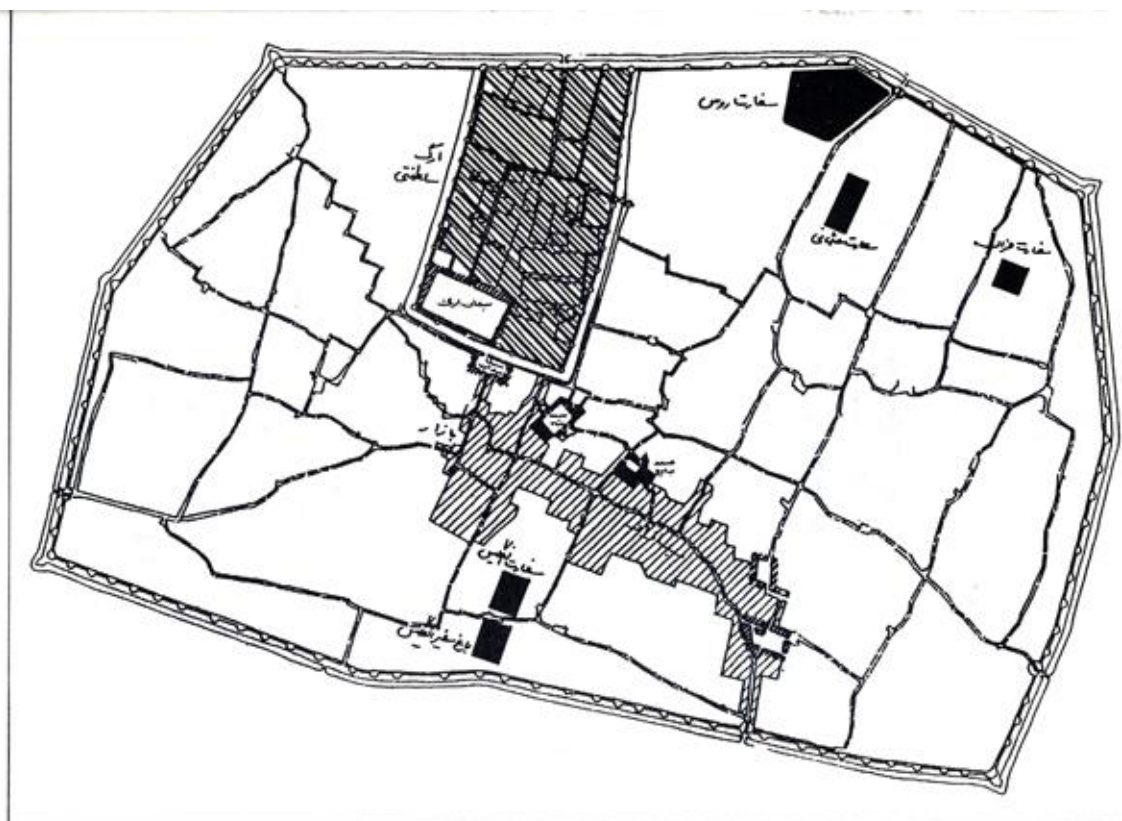
براساس جدول شماره ۲ گاهنامه تطبیقی سه هزار ساله، سال ۱۲۰۰ هجری قمری برابر است با سال ۱۱۶۴ هجری شمسی و مطابق است با سال ۱۷۸۵ میلادی؛ بنابراین در صورتی که این سال را به عنوان سال پایتختی تهران بپذیریم، نوروز سال ۱۳۶۴ ه.ش / ۲۰ مارس ۱۹۸۵ م. سالگرد دویستمین سال پایتختی تهران بوده است و سال ۱۳۶۸ که مراسم مذکور برگزار شد از پایتختی تهران ۲۰۴ سال می‌گذشته است. حال در صورتی که مسامحه سال تاجگذاری آقامحمدخان قاجار یعنی سال ۱۲۰۹ ه.ق. را به عنوان روز پایتختی تهران فرض کنیم، این سال نیز مطابق جدول شماره ۲

گاهنامه تطبیقی سه هزار ساله، برابر است با ۱۱۷۳ هجری شمسی و ۱۷۹۲ میلادی. بر این اساس سالگرد دویستمین سال تهران برابر است با نوروز سال ۱۳۷۳ هجری شمسی و ۲۰ مارس ۱۹۹۲ میلادی، یعنی همین زمان که در آن قرار داریم. با توجه به بررسی به عمل آمده بدون هیچگونه شبهه نوروز سال ۱۳۶۴ هجری شمسی برابر ۱۴۰۶ هجری قمری و مطابق ۱۹۸۵ میلادی سالگرد دویستمین سال پایتختی تهران بوده است.

● انتخاب تهران به پایتختی

آقامحمدخان در روز یکشنبه یازدهم جمادی الاول ۱۲۰۰ ه.ق. که روز نوروز بود (نوروز سال ۱۱۶۴ ه.ش. ۱۷۸۵ م.) در تهران جلوس نمود و سکه زد و خطبه خواندند و از آن پس این شهر را دارالخلافه خواندند و پایتخت سلسله قاجار گردید. آقامحمدخان تا سال ۱۲۰۹ ه.ق. به علت لشکرکشی به نواحی مختلف کشور فرصت تاجگذاری نیافت؛ در این سال که مقارن ۱۷۹۲ م. بود، در جشن و سلام نوروز ۱۱۷۳ ه.ش. به استدعای امرا و اعیان و سران سپاه تاجگذاری نمود. پادشاهی کوتاه مدت آقامحمدخان، بیشتر به جنگ و ستیز گذشت. در زمان او دگرگونی مهمی در تهران پدید نیامد، تنها در داخل ارگ به ساختن «عمارت خروجی» پرداخت که بنای آن در سال ۱۲۱۶ ه.ق. به پایان رسید. آقامحمدخان ایوان تخت مرمر را با مصالحی ساخت که از ویران نمودن قصر وکیل در شیراز به تهران حمل کرده بود. بنا به نوشته سر اولیور انگلیسی جمعیت تهران در سال ۱۲۱۲ ه.ق. در حدود ۱۵۰۰۰ تن بود. از این جمعیت سه هزار نفر آنها درباری و سپاهی خاصه پادشاه بودند. لرد کرزن، در کتاب ایران و قضیه ایران، درباره انتخاب تهران به پایتختی توسط آقامحمدخان می نویسد: «... مالک جدید تخت و تاج، از تهران بهتر و آسانتر دسترسی به املاک و مقر طایفه خویش داشت و از آنجا بهتر می توانست یگانه دشمن خود یعنی روس را که حقا از جانب آن بیمناک بود، تحت مراقبت داشته باشد. همین ملاحظات که وقایع قرن حاضر [قرن نوزدهم] و وخامت آن را به جای کاهش، افزایش داده، جانشین های او را قانع و مجاب نمود که نظر وی درباره این محل صائب بوده است...» (نقشه ۱)

نقشه ۱. تهران: مراکز حکومتی، سیاسی و اجتماعی در اوایل دوره قاجاریه

● موقعیت ممتاز تهران برای پایتختی

هرچند تهران از دیدگاه تاریخ سیاسی ایران شهر تازه‌ای است که ۲۰۰ سال از عمر آن می‌گذرد، لیکن سکونتگاهی است که سابقه تاریخی آن به بیش از ۲۰۰۰ سال می‌رسد. روستای تهران از سده هفتم هجری قمری که شهر ری بر اثر حمله مغول به ویرانی گرائید، آهسته و آرام روبه آبادانی و گسترش نهاد و جانشین ری شد. آبادی تهران با دوره صفوی آغاز می‌شود. شاه طهماسب اولین بار تهران را مرکز سپاه خویش قرار داد. «تهران در زمان حکومت شاه طهماسب به زینت باره متحلی گردید و سمت شهریت یافت».

وضع سیاسی و نظامی در این دوره ایجاب می‌کرد که به دور تهران دیوار کشیده شود. زیرا پادشاهان صفوی در شرق مملکت با ازبکها و در غرب کشور با عثمانیها در جنگ بودند و تهران در مرکز این دو ناحیه قرار داشت و بهترین محل رفت و آمد و تجمع سپاهیان به‌شمار می‌آمد. شاه عباس نیز با سپاهیان خود در این نقطه اقامت می‌نمود. تهران در زمان شاه عباس دارای «بیگلربیگی» شد. شاه عباس علی‌رغم نفرتی که از تهران داشت، مع‌هذا در قسمت شمال شهر در داخل حصار طهماسبی چهارباغ و چنارستانی احداث نمود و سپس شاه سلیمان کاخی در آن ساخت. این کاخ گاهی مقر موقت شاهان صفوی می‌شد. بعدها در همین قصر بود که شاه سلطان حسین در آخرین سال سلطنت خود (۱۱۳۲ ه.ق.) دُرّی افندی سفیر دولت عثمانی را بار داده و به حضور پذیرفت. مسجد جامع عتیق تهران در زمان شاه عباس دوم ساخته شد.

بدین ترتیب تهران در عهد صفوی از یک روستای کوچک به صورت یک شهر محلی یا بهتر است بگوییم یک شهر نظامی - سیاسی، درآمد و مرکزیت اجتماعی آن یعنی مسجد جامع ساخته شد و بازارهای آن توسعه یافت و در واقع جانشین شهر باستانی ری گردید.

تهران در دوره نادرشاه مورد توجه نبود، اما کریم خان زند برای سرکوب محمدحسن خان قاجار در سال ۱۱۷۲ ه.ق. تهران را مرکز سپاه خود قرار داد و پس از قتل وی، در دیوانخانه تهران به تخت شاهی نشست.

وی بر آن بود که تهران را به پایتختی برگزیند. به همین سبب به دستور او